

„HA SÍRJA BÉCSBEN VAN SZOBRA LEGYEN
BUDAPESTEN...”*

Adalékok a budapesti Erzsébet-emlékmű (felállítás)
történetéhez

Tanulmányomban arra kívánok választ keresni – középpontban az 1916-os pályázat vizsgálatával – mennyiben tért el az országos emlékmű felállításának terve a kisebb, közösségi szoborállítási gyakorlattól a támogatók/felállítók igényeire „szabott” megformáltság terén, valamint milyen differenciáltság mutatkozott meg a benyújtott pályázati művekben az egyes pályázók Erzsébetről korábban kedvelt koronázási „alaptípustól” eltérő ábrázolásmódjainak megjelenésével, illetve milyen lehetőségeket vonultatott fel e sajátos emlékezeti stratégiák mentén való felidézése Erzsébet alakjának, emellett milyen módon tűnnek elő esetenként a háborús propaganda elemei, továbbá a világháború és annak hátszínházi következményei milyen hatással voltak az Erzsébet halálát követően megindult kezdeményezés megtorpanására, illetve jelentős metamorfózisára.¹

Előzmények

Erzsébet emlékét egy fővárosi emlékmű felállításával megörökíteni szándékozó terv már a merénylet másnapján – 1898. szeptember 11-én – összeült képviselőház rendkívüli ülésén beterjesztett Szilágyi Dezső-féle indítványban (az emlékmegőrzés gyakorlati elhatározásán túl, egy Budapesten kialakításra kerülő emlékhely gondolata is) körvonalazódott.² A korábban számos fórumon közvetített, és egyre

* Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni Borovi Dánielnek, hogy kutatásaim során tanácsaival, javaslataival segítette munkámat, rendelkezésemre bocsátva megjelenés alatt álló kéziratait is; emellett a dolgozat szerkesztésében, átdolgozásában is segítségre volt. Külön köszönet illeti [F. Dózsa Katalint], Glässer Norbertet, Kaján Mariannát és Kovács Évát is. Az idézetet lásd: *Vasárnapi Ujság* 1898. szeptember 18. 659.

¹ A korszak emlékműszobrászatához általánosságban: K. KOVALOVSKY 1978.; K. KOVALOVSKY 1993.; NAGY 2001.; PÓTÓ 2003.

² VÉR 2006b. 15.; VÉR 2013. 322–325.

elfogadottabbá váló kultikus panelekből a váratlan és méltatlan halálok következtében elsődlegesen a kultusz szakrális elemei váltak hangsúlyosabbá, kiteljesítve a mártír királyné mítoszát,³ egyúttal előrevetítve a posztumusz kultusza egyik alaprétegét jelentő egységét, annak szakrális allúzióival, mely a benyújtott pályamunkák központi alakjának megformálásában, valamint az építészeti háttér megmunkálásában is hangsúlyosan megnyilvánul.⁴

Ferenc József végül a parlament két kamarájának tiszteletből szüneteltetett üléseit követően október 12-én szentesítette 1898. XXX. tc.-et,⁵ melyben az országgyűlés két háza egyfelől megörökítette – József nádort, Deák Ferencet és Andrássy Gyulát⁶ ért hasonló „megtiszteltetés” hagyományát követve – Erzsébet emlékét. S egyúttal a (2. §. -ban) kimondva azon szándékot is, hogy az „önként megindult adakozás útján bejövő összegek felhasználásával” szobrot emelnek Erzsébetnek az ország fővárosában. Ennek gyakorlati megvalósítására a megalakuló szoborbizottságot évenkénti jelentéstételre kötelezte az országgyűlésnek,⁷ s melynek részleteiről a kormány tagjai törvényjavaslat elfogadását megelőzően az október 5-én tartott minisztertanácson határoztak.⁸ Az emlék felállítására több helyszínre is javaslatot tettek: az Erzsébet-térre, a budai Szent György-térre és Gizella térre.⁹

Végül november 2-án a szoborbizottság – Bánffy Dezső elnökletével tartott – alakuló ülésén határozat született az emlékmű Szent György téri elhelyezéséről,¹⁰ s melyhez Ferenc József is jóváhagyását adta november 10-én.¹¹ Vélhetően a döntéshozókat, – akárcsak a társadalom már számos formában kifejezésre jutott igényét figyelembe véve, – jelentősen befolyásolhatta, hogy Erzsébet ismét

³ Erzsébet magyarországi kultuszának kezdeteihez lásd: VÉR 2016. 93–104.; VÉR 2015. 59–86.

⁴ BOROVI 2006. 82–84.

⁵ MT 1899. 136.

⁶ Lásd erről: BOROVI 2017. 63–97.

⁷ A törvény rendelkezéseinek végrehajtásával a Miniszterelnökséget bízták meg, mely e hatáskörét az országos bizottság közreműködésével látta el. Bánffy Dezső miniszterelnök 15347. M. E. sz. levele Ráth Györgynek (Budapest, 1898. október 26.) IMM At KLT 1462.

⁸ MNL OL K 27. 1898. október 5. II/1.

⁹ MNL OL K 27. 1898. november 2./14.

¹⁰ MNL OL K 27. 1898. november 2./14.

¹¹ FORSTER 1907. 3.

kultuszának egyébként is egyik alapmetaforáját képező „megszabadító” szerepkörbe kerülhetett ismételt módon azáltal,¹² hogy e helyszín kijelölésével s ezzel összefüggő térrendezésével Hentzi sok botrányt kavart szobrát a számára emelni tervezett emlékmű ürügyén lehet a későbbiekben eltávolítani.¹³

A törvényjavaslat elfogadását megelőzően az országos gyász hatására széles társadalmi diskurzus indult meg a nyilvánosság egyes fórumain a tervezett emlékmű felállításának részleteiről,¹⁴ és annak művészi megformálásáról:

„Az egyik feltüntetné őt ragyogó szépségében, mikor bejárta az elnyomott országot s reményt élesztett jóságával a kétségbeesett nemzet szívében, a másik feltüntetné őt, mint megmentőjét a rabságra ítéteknek, a harmadik a koronázás jelenetét ábrázolná, a negyedik: amint a »haza bölcsé«-nek ravatalánál imádkozik és mind a többi egy-egy kép volna a maga és a magyar nemzet multjából. Egy-egy kép, mely ebben a környezetben mélyen belevésődik a szívbe s így a lelki világ, az e az erkölcsi érzés fejlesztőjévé válik nem rövid időre, ha nem századok múlva is. Főleg pedig csak akkor válik azzá, ha a kápolna, mely a jó királyné emlékét őrzi, a vallásos érzés mellett a nemzeteta nemzetet is fölébreszti a szemléelőben. Ennek a két eszmének kellene kifejezésre jutnia: vallásosnak és nemzetinek.”¹⁵

Mind a felvetés, mind a pályaművek monumentalitásának kérdése összefonódik a Ferenc József-i kort jellemző Bécs-Budapest versengéssel is.¹⁶ Ennek reális hátterét ezúttal az uralkodó feleségét Magyarországon övező (posztumusz) kultusz egyik központi problémáját jelentő bécsi nyughelyből eredő „helyrajzi” feszültségek okozzák,¹⁷ melynek mintegy – a nemzeti érzületet illetően - megnyugtató feloldását jelenthetné egy nagy nemzeti emlékhely létrehozása, az identitásteremtés szolgálatában, a szimbolikus

¹² *Vasárnapi Ujság* 1898. október 30. 789.

¹³ Az emlékmű részletes történetéhez lásd: SZATMÁRI 2000. 686–688.; CZAGA 2003. 79–112.; valamint személye megítélésének alakulásához a magyar közvéleményben: BORBÉLY 2006. 88–113.

¹⁴ VÉR 2013. 323–325.; DEDE 2010. 43–49.; BORÓVI 2006. 109–110.

¹⁵ GAÁL 1898. 11.

¹⁶ A bécsi királyné-szobor. *Országos Hirlap* 1898. 2. évf. 258. sz. szeptember 19. 3.

¹⁷ VÉR 2013. 323.

hatáskeltés részeként: „Ha sirja Bécsben van szobra legyen Budapesten, abban a városban, melyet annyira szeretett.”¹⁸

Miközben az országos szinten meginduló gyűjtés a várakozáson felüli anyagi támogatást eredményezett¹⁹ és a felhalmozott hatalmas pénzüsszeg látszólag korlátlan lehetőséget biztosított a pályázók számára:

„...meggyilkolásának híre tehát megmozgatta népünk együttérzését, és vállalatok, magánosok, úgyszólván az egész ország adakozott a szerencsétlen jó királyné emlékének megörökítésére szánt emlékműre. Az összegyűlt több mint másfél millió koronát az országgyűlés még megtetézte, úgyhogy végeredményben 3.200 000 koronát, a mi viszonyaink között hallatlan összeget szavazott meg az Erzsébet-szobor felállításának költségeire. Ezzel a magyar építészek és szobrászok is oly feladat elé kerültek, amellyel eddig még nem volt dolguk. A rendelkezésre álló összeg elég nagy volt, hogy annak felhasználása az emlékmű céljaira külön feladatot képezett. [...] Egyébként a nagy feladat megmozgatta az egész magyar művészvilágot. Mindenki készült a nagy erőpróbára.”²⁰

Pályázati fordulók

Az első két pályázati forduló eredménytelensége felvetette a választott helyszín alkalmatlanságának kérdését is.²¹ A legnagyobb akadályt a túlzott társadalmi elvárások jelentették, melyek hatására a pályamunkák egyikét sem találták méltónak az emlékmegőrzésre a korábbi emlékezeti stratégiák nyomán rögzültek kifejezésére:²²

¹⁸ *Vasárnapi Ujság* 1898. szeptember 18. 659.

¹⁹ 1899 végére készpénzben 173 709 ft. 71 krt., értékpapírban pedig 576 140 ft. 74 krt. gyűlt össze felállítás finansziális háttérének biztosítására. A pénzügyminiszter jelentése a miniszterelnöknek. MNL OL K 26. 1900-XX-119. ff. 7–9.

²⁰ MERK – RAPCSÁNYI 2011. 114–115.

²¹ BORÓVI 2011. 294–301.; BORÓVI 2006. 98–99.; VÉR 2013. 329–337. Az első és második emlékműpályázat művészetkritikai értékelésére lásd: LYKA 1902. 162–163.; LYKA 1903. 596–597.

²² A közönség véleményének megszólaltatására az *Uj Idők* című folyóirat felhívást tett közzé (1902. február 23. 191.), a beérkezett válaszok alapján a levélírók közel 75 százalékának Fadrusz tervezete tetszett a legjobban, ezt követték Zala, Stróbl,

„...a nemzet a boldogult királyné személyének szóló emléekben tulajdonképpen egyuttal egy nagy eszmét kívánt megörökíteni, a dynasztia és a nemzet közti együttérzés eszméjét. Ily emlékek pedig monumentálisnak kell lennie és oly helyen kell állnia, ahol a közönségnek szemébe ötlük [...] Ezzel szemben áll az a másik szempont, hogy a királyné szobra nem lehet túl nagy, intimnek kell lennie. Ezen szempontot ugyan úgy is ki lehetne elégíteni, ha a szobor valamely elzárt helyen, kertben állíttatnék fel, ez azonban nagyon kisszerű volna, nem volna méltó a királyné emlékéhez, s ezért a két ellentétesnek látszó szempontot úgy kell összeegyeztetni, hogy a királyné alakját épületbe kell helyezni.”²³

A századforduló emlékműszobrászatának néhány jellegzetességét – a nemzetközi tendenciákat – vizsgálva, a 19. század második felének utolsó harmadában a többszintes, életképet formázó elemeket felvonultató alkotások jellemzik, melyekben a főalak elhatárolódva „magaslik” ki a mellékalakok köréből, nem érintkezve egymással, lévén funkciójukat tekintve önmagukban megjelenítésük által jelképezik a főalak dicsőítését.²⁴ E változat magyarországi megjelenési formái jelentősen behatároltak, lévén e periódus a magyar emlékműszobrászat korai megnyilvánulásait képezi. A fentebb vázolt formák átalakulásának két lehetséges iránya jelentkezhetett az emlékmű mintegy grandiózus életképpé formálódásával, melyben a mellékalakok úgyszólván élszereplőként megjelenített funkciót töltenek be a szoborként értelmezett és külön felmagasított főalak környezetét képezve. Míg a másik variáns esetében szintén monumentális életkép formálódik, azonban annyi különbséggel, hogy ez esetben mind a mellékalakok, mind a főalak egy reális eseménysor reprezentánsaiként kerülnek bemutatásra, több szintes emelvény használatával, míg architektúra mindkettő vonatkozásában, – épített környezetként, – szinte mintegy díszletként „használdik”.

Telcs, Donáth, Mátrai, Róna és Maróti pályaművei. A közölt véleményeket lásd: *Uj Idők* 1902. április 20. 359–363.; *Uj Idők* április 27. 383–386.; *Uj Idők* május 4. 413–416.; *Uj Idők* május 11. 440–443.; A bírálati jegyzőkönyvből. (Az Erzsébet emlékmű pályázata.) *Magyar Pályázatok* 1903. 1. évf. 6. sz.; DEDE 2010. 40–55.

²³ Jegyzőkönyv „Az Erzsébet-Emlék Országos Bizottságnak” 1904. június 21-ei IV-ik üléséről. MNL OL K 26. 1910-XXXIII-392. (1904-XXXII-200.) f. 220. (Andrássy Tivadar hozzászólása)

²⁴ BORÓVI 2006. 101–104.

Értelemszerűen az egyes típusok számos példában kevésbé „tisztá” formában is megjelenhetnek, ezáltal a századfordulóra sok esetben a kompozíció értelmezési keretében egyaránt élő alakként, vagy élő alakot megjelenítő szoborműként realizálódhattak, mely kiváltképp a hódoló néppel övezett uralkodóábrázolások esetében leginkább jellemző.²⁵

A világháború kitörését megelőzően – 1910-ben meghirdetett – 1913-ban elbírált (III. sz.) pályázaton 25 pályamű szerepelt.²⁶ Az 1913. május 10-ei határidőre beérkezett pályatervek közül Telcs Edét és Györgyi Gézá a 15 000 koronás első díjjal, Szentgyörgyi Istvánt és Hikisch Rezsőt a 10 000 koronás második díjjal, míg Maróti Gézá a 6000 koronás harmadik díjjal jutalmazták.²⁷ Az 1913. október 18-ai bizottsági ülésén döntés született a pályadíjak megemeléséről.²⁸

Mindazonáltal a kivitelre ismét alkalmatlannak ítélt pályamunkák következtében újabb pályázati kiírásra kényszerültek – melynek jelentősen módosított – 1916-os határidejére 39 pályamunka érkezett. Az eredménytelen pályázatok 1914-ig 500 000 aranykorona költséggel jártak.²⁹

S bár a háborús propagandában megjelenik Erzsébet alakjának használata, ennek legismertebb darabjai – attribútumai tekintetében különösen ható világháborús képeslapok - melyek az uralkodót (munka közben) dolgozószobája enteriőrjében ábrázolják, Erzsébet mellette előtűnő szellemére (egy Georg Raab-portré nyomán született lebegő árnyalakként megjelenítve) figyelve, amint a függöny félrevonásával távolban harcoló alakulataira mutat (magyar nyelvű változatában): „*Nézd, hogy harcolnak a magyarok!*”³⁰ A lap valójában egy korábban kiadott osztrák sorozat magyar szöveggel ellátott variánsa, ez magyarázhatja a magyar ikonográfiai elemek (teljes) elmaradását. Eredeti formájában az elhunyt uralkodóné még nem magyar helytállást, hősiességet értékeli vers alakban.³¹

²⁵ BORÓVI 2006. 104–106.

²⁶ VÉR 2013. 337–338.

²⁷ KÁROLYI 1932. 10.

²⁸ VÉR 2013. 338.

²⁹ EKET 1932. 6.

³⁰ BORÓVI 2006. 97.

³¹ BORÓVI 2006. 97.

„Nemcsak az emlék ügyét intéző bizottságoknak, hanem a művészek nagy részének, a művészek érdekeit képviselő illetékes testületnek is óhaja volt, hogy a pályázat ne halasztassék el. Annak eredménye, mely napjaink izgalmainak közepette is oly élénken foglalkoztatja a közvéleményt, arról tesz tanulságot, hogy az emlék méltó megoldásának kísérletére művészeink legjobbjai erejük teljes megfeszítésével vállalkoztak.”³²

1913. október 18-án meghirdetett IV. szoborpályázatnak – több meghosszabbítás után – 1916. június 1-jén járt le a határideje.³³ Mindazonáltal a többszöri halasztás ellenére – a háborús körülmények közepette – kétségessé vált a pályázat esetleges „értékelhetősége”, ahogyan arra Éber László sorai is utaltak: „A világháború tragikus, a művészi tevékenységet bénító kora [...] kétségessé teszi, vajjon méltó módon ölthet-e testet a nemzet élő kegyeletéből és hálájából fakadó várakozás.”³⁴ Erzsébet alakjának direkt módon a háborús propaganda szolgálatában való megjelenítése az 1916-os pályaművekben nem öltött testet.³⁵ A korábbi 1913-as fordulóhoz hasonlóan a terveket formai és koncepcionális letisztultság jellemzi, egyre emberibb léptéket öltve, felváltva a sokat bírált – Erzsébettől idegennek tartott – monumentalitást.³⁶ Mindazonáltal az első sikertelennek ítélt pályázati megoldások is újra megjelennek, mind a korábbi, illetve az újabb pályázók körében egyaránt. Az életképszerűség, mely az uralkodóné és alattvalói közötti kölcsönös szeretet szimbolizálását volt hivatva megjeleníteni, ekkora új formában – klasszicizáló premodern vagy szecessziós architektúrával – bontakoztak ki a pályatervekben.³⁷ S noha megjelent *Patrona Hungariae* alakja is – mely a háború idején újabb aktuális tartalommal telítődött – de alapvetően Erzsébetnek a korábbakhoz mérten sokkal visszafogottabb megjelenítése vált jellemzővé, az időjárási viszonyosságokkal szembeni védelemként megfogalmazott pályázati feltételeknek megfelelően, építészeti keretbe foglalt önálló alakjával. A főalak megjelenítésének heterogén jellege tűnhet leginkább meglepő-

³² ÉBER 1916. 217.

³³ VÉR 2013. 338.

³⁴ ÉBER 1916. 217.

³⁵ VÉGH 1916. 274–276. A beérkezett pályaművekről készült felvételeket lásd:

Magyar Iparművészet 1916. 19. évf. 6. sz. 224–256.

³⁶ KÖRÖSFŐI KRIESCH 1916. 222–223; BOROVI 2006. 118.

³⁷ BOROVI 2006. 118.

nek a korábbi sémák többségétől való elszakadásával, bár a koronázási ruhás típus továbbra is jelen van, az antikizáló formavilág, illetve a középkort idéző stilizált hősi alak „kibontásáig” terjedt.³⁸

Miközben a korábbi fordulók nehézségei továbbra is kételyeket támasztanak az emlékmű megvalósíthatósága tekintetében:

„Mily ellentét rejlik végül az emlékmű céljára rendelkezésre álló milliók tudatában, holott Erzsébet királyné egyénisége, történeti szerepe, egész lénye össze nem egyeztethető a nagy tömegek halmozásával, külső nagyszerűség, hivalkodó pompa kifejezésével.”³⁹

S bár időről időre megjelenik annak igénye, hogy a befolyt adományok – emlékmű állítás során fel nem használt – összegeit jótékony célra lenne tanácsos fordítani, ennek jogi áthidalhatatlanságára utalva továbbra sem lehetett kivitelezni, ellentétben e gyűjtéshez is szervesen kötődő 1900-ban felszentelt Zala György bécsi Erzsébet-síremlékével,⁴⁰ melynek elkészültét követően a fennmaradó kb. 50 000 koronát (az 1899 decemberében tartott bizottsági ülés döntése értelmében) a tüdőbetegek szanatóriuma számára ajánlották fel.⁴¹ Esetükben ennek lehetőségét a gyűjtés kezdetétől gyűjtőíveken is megjelenített szándéknyilatkozat biztosította.⁴²

A pályázók többsége a két választható helyszín közül a városligeti körteret ítélte megfelelőbbnek, ahol a pályaművek építészeti megoldásaiban a klasszicizáló jelleg dominált: antik pergolákban, rotundákban elhelyezett főalak szintén antik mintákat követett.⁴³ Alig egy évtizeddel az első pályázati fordulók irodalmias koncepcióval ellentétben számos terven már alig jelenik meg utalás Erzsébet magyarországi mitikus megközelítésére, illetve élettörténetének magyar olvasatára. Jellemző példája ennek az első díjjal kitüntetett Telcs Ede, Bánffy Miklós és Györgyi Dénes Városligetbe helyezett

³⁸ BORÓVI 2006. 97.

³⁹ ÉBER 1916. 217.

⁴⁰ *Vasárnapi Ujság* 1900. augusztus 26. 557–558. ; BORÓVI 2011. 289–303.; VÉR 2006a 109–110.

⁴¹ *Vasárnapi Ujság* 1899. december 24. 877.

⁴² OSzK Kt. Fol. Hung. 2386. I.; EKSz 1902. 9–13.; BORÓVI 2011. 293–294.; VÉR 2013. 392–404.

⁴³ ÉBER 1916. 217–222.

pályaterve, melyben Erzsébet minden korábban elvárt magyaros jelleget nélkülöző megformázása, a hatvanas évek eleji fiatal uralkodóné ábrázolások mintájára kidolgozott portréfejjel, antik pergolában helyet foglaló (különös szépséget képviselő) antikos ülő alakja jelent meg.⁴⁴ A pályaművek sorában egészen különös, magyar sajátosságokat teljesen nélkülöző változat is megjelent: Margó Ede és Novák András egyiptomi templomot idéző emlékműterve; illetve a zsűri értelmezése szerint hősök emlékmegőrzésére is megfelelő bástyaszerű építmény Greff Lajos pályázatában, ahogyan a 1913-as fordulóból visszatérő lepelruhás, lóháton megjelenített Erzsébet alakjával Tóth István és Foerk Ernő munkájában, valamint neoromán architektúrát alkalmazó változatok (Vass Viktor és Wachtel Elemér, Stóbl Alajos és Gerster Kálmán) egyaránt megjelentek.⁴⁵

„A mostani pályázat egyik nagy eredménye az is, hogy a mellékalakok, domborművek nagy tömege, mely az előző Erzsébet-szoborpályázatokon oly nagy szerepet játszott, olykor éppenséggel bántó módon érvényesült, most – kevés kivétellel – elmaradt. A szobrászoknak fő, majdnem egyedüli gondja volt magának Erzsébet királyné alakjának plasztikai megalkotása. [...] Vannak szobrok, amelyeken csak a külsőségek, a ruházat, a királynői dísz vallanak Erzsébetre. Olyanok is, amelyeknél a formák problémája kötötte le a művész egész figyelmét. A képmásszerűség megvetői azonban ne feledjék, hogy a nemzet az ő bájos és jóságos Erzsébet királynéjának szobrát várja, nem valami elvont plasztikai ideált, ha még oly monumentális is az, ha még oly érdekesen old is meg különleges szobrászati feladatokat.”⁴⁶

– értékelt Éber László a *Magyar Iparművészet* 1916-os számában.

A 39 pályamunkából egyet sem találtak kivételre alkalmasnak.⁴⁷ Ennek ellenére az eredetileg tervezett 60 000 korona díjtétel mellett,

⁴⁴ EEPE 1916. 258–259.; BOROVI 2006. 118.

⁴⁵ BOROVI 2006. 118.

⁴⁶ ÉBER 1916. 221.

⁴⁷ VÉGH 1916. 274–276.

tekintettel a háború következményeire a pályázók költségeinek fedezésére 1500 koronás alapdíjazásról is döntöttek.⁴⁸

„Nem hagyhatta a bizottság figyelmen kívül azon körülményt sem, hogy a háború okozta általános drágulás jelentékeny anyagi áldozatokat is követelt mindazoktól, kik a magasztos eszme szolgálatába állottak művészi munkájukkal.”⁴⁹

– jelent meg a bírálóbizottság 1916. június 27-én kelt indoklásában.

Sikeresnek végül az első díjakkal elismert (pályázó) művészek szűk körű pályázata bizonyult. Ennek eredményeként 1922 júniusában Zala György megbízást kapott a szobor elkészítésére. A háború idején a korábban felajánlott (államkölcsonokbe fektetett) összegek „elolvadtak”, s végül egy az előzőeknél jóval puritánabb változat került megvalósításra Zala-Hikisch pályaművének módosításával. Mindazonáltal az emlékmű elhelyezéséről további viták alakultak ki, majd az Országos Bizottság 1932 májusában a volt piarista épület helyét jelölte ki e célra, így kerülhetett sor 1932. szeptember 25-én a felavatására.⁵⁰

Erzsébetnek a magyar vélemények szerint nem „megfelelő” nyughelye gyakori szólama későbbiekben is a kultikus narratívának, és állandó törekvés forrása az uralkodóné Magyarországra hozatala, s melyet „haigográfijában” Erzsébet eredeti szándékaival is összefüggésbe hoznak, mintegy végakarátát teljesítve.

⁴⁸ EEPE 1916. 257–268.

⁴⁹ EEPE 1916. 261.

⁵⁰ VÉR 2006a. 85–86.

IRODALOM

BORBÉLY János

- 2006 Heinrich Hentzi Magyarországon. „Sárkányölő Szent Györgytől” a „vaskísértetig”. *Aetas* 21. évf. 4. sz. 88–113.

BOROVI Dániel

- 2006 *Habsburg reprezentáció Magyarországon a XIX. század második felében. Ferenc József és Erzsébet magyarországi portréi.* (Szakdolgozat.) ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest.
- 2011 Zala György bécsi Erzsébet királyné-síremléke és az Erzsébet-kultusz szakralizáló emlékei az 1900 körüli magyar szobrászatban. *Műemlékvédelem* 55 évf. 5. sz. 289–303.
- 2017 „Lovon vagy gyalog”. Az Andrássy-emlékmű felállítása és bontása a források tükrében. *Aetas* 32. évf. 4. sz. 63–97.

CZAGA Viktória

- 2003 A harcos Emlék – szoborsors Magyarországon. A Hentzi-emlékmű története. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 6. 79–112.

DEDE Franciska

- 2010 „...Ezen szoborhoz szava van minden magyarnak”. Az Új Idők körkérdése a közönséghez az Erzsébet-emlékmű pályázatáról. In: Boka László – Sirató Ildikó (szerk.): *Érték és értelmezés.* OSzK-Gondolat, Budapest. 40–55.

ÉBER László

- 1916 Erzsébet királyné emlékszobra. *Magyar Iparművészet* 1916. 19. évf. 6. sz. 217–222.

FORSTER Gyula

- 1907 *Erzsébet királyné emléke. Br. Forster Gyula az Erzsébet emlékszobra ügyében alakított országos bizottság elnökének jelentése.* Hornyánszky, Budapest.

GAÁL Mózes

- 1898 Minő emléket állítsunk a királynénak? *Országos Hírlap*
1898. 2. évf. 257. sz. szeptember 18.

K. KOVALOVSKY Márta

- 1978 *Emlékműszobrászat (Művészeti füzetek)*. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest.
- 1993 „Bronzba öntött halhatatlan.” A historizmus emlékműszobrászata. In: Zádor Anna (szerk.): *A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok*. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Budapest.

KÁROLYI Gyula

- 1932 *Károlyi Gyula gróf jelentése az Erzsébet Emlék Országos Bizottságához az Erzsébet-emlékmű tárgyában 1932. május havában*. Állami, Budapest.

KÖRÖSFŐI KRIESCH Aladár

- 1916 Az Erzsébet-emlékmű pályázatának tanulságai. *Magyar Iparművészet* 1916. 19. évf. 6. sz. 223–256

LYKA Károly

- 1902 Erzsébet szobrok a múcsarnokban. *Uj Idők* 1902. február 162–163.
- 1903 Új Erzsébet-emlékművek. *Uj Idők* 1903. június 596–597.

MERK Zsuzsa – RAPCSÁNYI László (szerk.)

- 2011 „...éltem és művész voltam.” *Telcs Ede visszaemlékezései és útinaplói*. Türr István Múzeum, Baja.

NAGY Ildikó

- 2001 Az emlékműszobrászat kezdetei Budapesten. *Budapesti Negyed* 9. évf. 32–33. sz. – online változat:
<http://epa.oszk.hu/00000/00003/00025/nagy.html> –
letöltés deje: 2018. június 26.

PÓTÓ János

- 2003 *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika.* Osiris, Budapest.

SZATMÁRI Gizella

- 2000 A Hentzi-émlékmű. In: Mikó Árpád – Sinkó Katalin (szerk.): *Történelem-Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon.* MNG, Budapest. 686–688.

VÉGH Gyula

- 1916 Az Erzsébet-émlékmű-pályázat még néhány tanulsága. *Magyar Iparművészet* 1916. 9. évf. 7. sz. 274–276.

VÉR Eszter Virág

- 2006a Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezethelyei tükrében 1898–1914 között. *Budapesti Negyed* 14. évf. 52. sz.
- 2013 *Erzsébet királyné magyarországi kultusza 1914-ig. (Emlékezethelyei tükrében)* PhD-disszertáció. ELTE BTK, Budapest. (Kézirat)
- 2015 „... egy áldott emlékezetű királyné...” Adalékok Jókai Mór mitikus Erzsébet-képének alakulásához. *Aetas* 30. évf. 1. sz. 59–86.
- 2016 „Kíméletlen fiatal, dacos királynak új hitvese jó szelleme is...” Erzsébet magyarországi kultuszának kialakulása. *Levéltári Közlemények* 87. évf. 1–2. sz. 93–104.

VÉR Eszter Virág (szerk.)

- 2006b Erzsébet-kultusz. Szöveggyűjtemény. *Budapesti Negyed* 14. évf. 53. sz.

FORRÁSOK

- EEPE 1916 *Az Erzsébet-emlékmű-pályázat eldöntése. Magyar Iparművészet* 1916. 19. évf. 6. sz. 257–268.
- EKET 1932 *Az Erzsébet királyné emlékmű története.* Állami, Budapest.
- EKSz 1902 *Az Erzsébet királyné szanatórium.* Pátria, Budapest.
- IMM At KLT Iparművészeti Múzeum; Adattár, Kéziratleltár
- MI 1916 *Magyar Iparművészet* 19. évf. 6. sz.
- MNL OL
- K 26 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár; Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Miniszterelnökségi Levéltár, Központilag iktatott és irattározott iratok
- K 27 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár; Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanács
- MT 1899 *Magyar Törvénytár.* Franklin, Budapest.
- OSzK Kt Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár

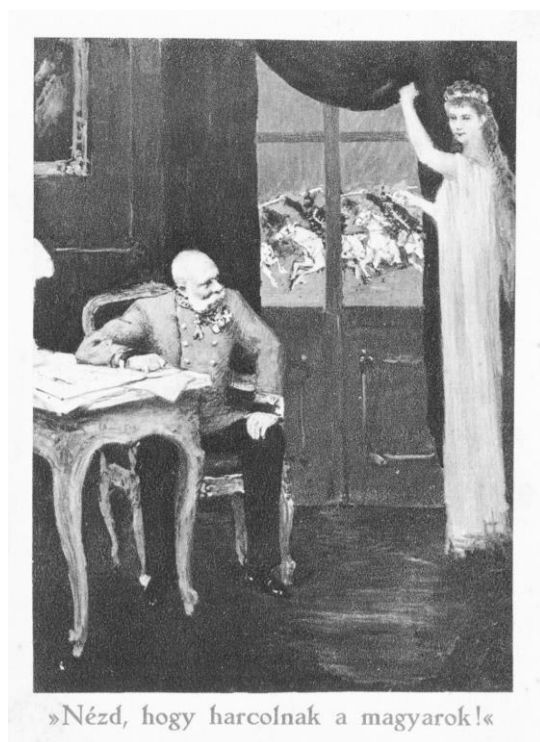
VÉR, ESZTER VIRÁG

„WENN IHR GRABMAL IN WIEN IST, SOLL SIE EIN
STANDBILD IN BUDAPEST HABEN...”

Zur Geschichte (der Errichtung) des budapester Denkmals
von Kaiserin Elisabeth.

Der Plan eines Denkmals zur Bewahrung der Erinnerung von Elisabeth in der ungarischen Hauptstadt kam bereits am Folgetag des Attentates auf sie auf. Wegen ihres unerwarteten und unwerten Todes wurden eher die sakralen Elemente des bisher immer mehr angenommenen und auf zahlreichen Foren erschienenen Kultes um ihre Person betont, und diese wurden bereits sogar mit dem Mythos einer

„martyrischen Königin“ ergänzt. Die ersten zwei Bewerbungsrunden wurden ohne Ergebnis abgeschlossen, was auch die Frage aufwarf, ob der ausgewählte Ort fürs Denkmal überhaupt geeignet sei. Die größte Hindernis stellten die übertriebenen Erwartungen der ungarischen Gesellschaft dar, denn alle der eingereichten Bewerbungen wurden aufgrund der früheren Erinnerungstechniken gefertigt, daher wurde keine von denen als wert zur Gedächtnisbewahrung gefunden. In der dritten Bewerbung vor Ausbruch des Weltkrieges (angekündigt im 1910, bewertet im 1913) nahmen 25 Arbeiten teil. Ein Anspruch, die Gestalt von Elisabeth auf direkte Weise im Dienste des Kriegespropaganda zu verwenden, wurde in den eingereichten Arbeiten für die IV. Bewerbung im 1916 nicht realisiert. Ähnlich der früheren Runde im 1913 zeigten auch diese Arbeiten eine Reinheit der Form und Konzeption herauf: sie strebten immer mehr nach einer Menschengröße statt der der Gestalt von Elisabeth weitestgehend fremden Monumentalität.

Erzsébet királyné kultusza a propaganda szolgálatában
(Szanka József tulajdona)